

Dariusz Gawel

Detal urbanistyczny w rewitalizowanych przestrzeniach publicznych polskich miast

Problemy Rozwoju Miast 9/4, 113-120

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dariusz Gawęł

DETAL URBANISTYCZNY W REWITALIZOWANYCH PRZESTRZENIACH PUBLICZNYCH POLSKICH MIAST

Abstrakt. Proces rewitalizacji objął wiele polskich miast. Rewitalizacja zmieniła oblicza wielu centrów historycznych, osiedli mieszkaniowych i terenów przemysłowych. Ożywają i przeobrażają się place miejskie, ulice, parki, skwery, zespoły mieszkaniowe oraz lokalne przestrzenie zabudowane. Jednym z podstawowych elementów przekształcenia przestrzeni publicznej staje się detal urbanistyczny usytuowany w kluczowych lokalizacjach miejskich. Jako element uzupełniający przestrzeń staje się on głównym składnikiem jej kompozycji. Umiejętny dobór detalu urbanistycznego świadczy o poziomie kształtowania przestrzeni publicznej w środowisku zbudowanym miasta. We wnioskach podsumowano znaczenie detalu urbanistycznego w przestrzeniach miejskich.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, detal urbanistyczny, przestrzeń publiczna.

1. Poszukiwania trafnej definicji procesu rewitalizacji

Termin rewitalizacja powstał w latach 70. XX w. w krajach Europy Zachodniej, a dotyczył najczęściej odnowy starych zasobów mieszkaniowych w miastach [Barek 2008]. Jej celem było podwyższenie standardu zamieszkania w dzielnicach śródmiejskich i przeciwdziałanie odpływowi mieszkańców do nowych dzielnic na peryferiach, a przez to wyludnieniu się centrów miast [Skalski 1996]. W Polsce termin pojawia się w połowie lat 90. XX w., a nabiera znaczenia od wstąpienia naszego kraju do Unii Europejskiej¹. Część projektów rewitalizacyjnych połączono z projektami infrastruktury miast finansowanymi ze środków unijnych. Proces nabiera jednak innego wyrazu w odmiennych uwarunkowaniach społecznych i ekonomicznych w poszczególnych krajach Europy. Określenie zakresu działań rewitalizacyjnych wynika nie tylko z potrzeb człowieka i czytelnej polityki finansowej, ale także z procesów cywilizacyjnych.

Rewitalizacja to proces przemian przestrzennych, społecznych i ekonomicznych w zdegradowanych dzielnicach miast, przyczyniający się do poprawy jakości życia mieszkańców, przywrócenia ładu przestrzennego oraz ożywienia gospodarczego i odbudowy więzi społecznych. Nieprzypadkowo wprowadza się przestrzenne uwarunkowania procesu, gdyż tak naprawdę odnosi się on do czynników urbanistycznych, a nie tylko architektonicznych. Rewitalizacja to połączenie zespołu działań, mających na celu przywrócenie świetności odnawianych dzielnic, terenów i miast oraz zapewnienie im warunków rozwoju.

Szeroki zakres działań obejmuje połączenie operacji technicznych, jak remonty budynków czy budowa infrastruktury technicznej, z długofalowymi programami ożywienia

¹ *Kierunki transformacji polskich miast u progu wstąpienia do Unii Europejskiej*. 2001, Wydawnictwo Politechniki Szczecińskiej, Szczecin.

gospodarczego oraz programami dotyczącymi rozwiązywania problemów społecznych na danym terenie. Wszystkie działania powinny być realizowane w warunkach zrównoważonego rozwoju miast i osiedli [Zaniewska i in. 2008].

2. Program rewitalizacji przestrzeni publicznej a dokumenty o charakterze strategicznym

Ustawa o planowaniu przestrzennym [2003] definiuje przestrzeń publiczną jako obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców i poprawy jakości ich życia, sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na swoje położenie oraz indywidualne cechy funkcjonalno-przestrzenne. Taki obszar przestrzeni publicznej powinien być określony już w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, natomiast zebranie i zestawienie najważniejszych cech obszaru powinno być zawarte w programie – strategii działania rewitalizacyjnego [Zuziak 1998].

Żeby podkreślić znaczenie procesu dla konkretnej miejscowości oraz ułatwić działania operacyjne, wiele gmin decyduje się na opracowanie miejscowych planów zagospodarowania. Plany jako dokumenty prawa miejscowego powinny precyzyjnie określać specyfikę miejsca, jakim jest przestrzeń publiczna miasta. Zapisy dotyczące zabudowy, wzbogacone treściami precyzującymi komponowanie przestrzeni mogą tworzyć ramy dla należytego ukształtowania miejsc o znaczeniu pryncypialnym. W większości przypadków w ukształtowanych i zabudowanych już przestrzeniach miast historycznych to właśnie detal urbanistyczny, obok detalu architektonicznego, podkreśla oryginalny charakter i specyfikę miejsca. Odpowiednie doprecyzowanie zapisów dotyczących możliwości zastosowania i alokacji detalu urbanistycznego może podkreślać walory kompozycyjne miejsca, takie jak osie, otwarcia czy sprzężenia przestrzeni.

Wymagania stawiane elementom kształującym przestrzeń muszą również znaleźć swoje miejsce w tworzonych programach rewitalizacji. Tego typu zapisy nie powinny ograniczać, a jedynie stymulować rolę projektanta.

Oczekiwana od lat ustawa o rewitalizacji nie załatwi wielu problemów, przede wszystkim finansowych, ale jasne, precyzyjne i czytelne zapisy, oparte na partycypacji i więzi społecznej, w dokumentach miejscowych oraz programach rewitalizacji mogą wpłynąć na poprawę jakości życia mieszkańców.

3. Kształtowanie przestrzeni publicznej

W przestrzeni publicznej miast istnieje wiele elementów kształujących jej kompozycję. Świadome kształtowanie kompozycji urbanistycznej wymusza stosowanie różnorodnych elementów, które mają istotne znaczenie ze względu na utożsamianie się z poszczególnym placem, ulicą czy skwerem. Poszukiwanie nowych środków wyrazu kompozycyjnego współcześnie wymusza stosowanie coraz szerszej gamy pojedynczych elementów, jak również ich zestawiania. Szczególną rolę odgrywają one w tworzeniu przestrzeni rewitalizowanej, która ma specyficzne cechy fizjonomiczne, ale równocześnie oczekuje zastosowania nowoczesnych środków jej kreowania. Zastosowany element kompozycji przestrzennej powinien być rozpoznawalny, dający się odczytać i utożsamić z konkretnym miejscem rewitalizowanej przestrzeni.

Niezależnie od skali poszczególne elementy kompozycji urbanistycznej poprzez jej porządkowanie stają się elementami pewnej hierarchii przestrzennej. Tworząc wnętrza małego placu spotkań w osiedlu, czy wypełniając główną arterię miejską, zawsze musimy posługiwać się odpowiednimi środkami wyrazu kompozycyjnego celem wytworzenia pewnego rodzaju przeżyć estetycznych².

Nijakość tworzonych przestrzeni nie może mieć miejsca w procesie rewitalizacji. Dlatego o jakości tworzonej na nowo przestrzeni publicznej decyduje między innymi detal urbanistyczny. Poprzez swoje indywidualne cechy lokalizacyjne, estetyczne i materiałowe detal urbanistyczny w otoczeniu staje się podstawowym elementem kształtowania i organizowania przestrzeni. Poprzez budowanie i w konsekwencji pomnażanie takich przestrzeni przyczyniamy się do przeciwdziałania postępującej degradacji otoczenia.

4. Detal urbanistyczny w polskich warunkach

Polskie ustawodawstwo nie definiuje terminu detal urbanistyczny, natomiast pozwala stwierdzić, że jego podstawową cechą jest indywidualny sposób kształtowania otaczającego go przestrzeni. Prawo budowlane [1994] definiuje termin mała architektura, utożsamiany z detalem urbanistycznym.

Przez małą architekturę należy rozumieć niewielkie obiekty, w szczególności a) kultu religijnego, np. kapliczki, krzyże przydrożne, figury; b) posągi, wodotryski i inne obiekty architektury ogrodowej; c) użytkowe, służące rekreacji codziennej i utrzymaniu porządku, oraz piaskownice, huśtawki, drabinki, śmietniki itp.

Czy wobec tego można traktować ten termin jako zamienny? Nie zawsze, ponieważ obiekt małej architektury nie wymusza stosowania innych indywidualnych działań o charakterze przestrzennym.

Czym wobec tego jest *detal urbanistyczny*? Jest to *podstawowy element kształtowania i organizacji przestrzeni publicznej, nadający jej określone cechy*. Definicja jest prosta i krótka, ale rozumiana jest szerzej niż odniesienie do usytuowania obiektu w przestrzeni. Detal urbanistyczny powstaje dopiero wówczas, gdy tworzy wraz z innymi elementami wnętrza urbanistycznego całość o sprecyzowanym i zamierzonym charakterze. Nadanie mu odpowiedniego charakteru i indywidualnych cech jest szczególnie ważne w przypadku rewitalizacji przestrzeni publicznej.

Porządkowanie i dobór detali w konkretnych przypadkach staje się nadrzędnym celem działań projektanta. Poszukiwanie przez niego indywidualnych cech wyrazu kompozycyjnego poprzez detal prowadzi do uzyskania przyjaznego społecznie odbioru zastosowanych rozwiązań.

5. Wykorzystanie detalu urbanistycznego w rewitalizowanej przestrzeni publicznej

W ostatnich latach rewitalizacja stała się po prostu modna, zmieniają się zarówno małe osiedla, rynki i place miasteczek, jak i ogromne metropolie.

² K. Wejchert [1984; s. 93]: *Dla człowieka zaś niezbędne jest środowisko przestrzenne, nie tylko dobrze zorganizowane, prawidłowo funkcjonujące, lecz dostarczające mu przeżyć estetycznych zawierających w sobie różne nastroje, poezję, symbolikę oprawę dla cennych tradycji, pozwalające na mocny związek każdej jednostki z miastem, jego dzielnicą lub rejonem.*

Próbuje się nadać rewitalizowanej przestrzeni publicznej indywidualne cechy związane z danym miejscem, poszukując coraz to nowych środków wyrazu. Pozwala to również na podkreślenie nowych funkcji odnawianych terenów, jak edukacja, ochrona środowiska kulturowego czy turystyka i rekreacja.

Za przykładem wielu miast Europy Zachodniej, tętniących życiem [Pluta 2008], poszły miasta Europy Wschodniej i Środkowej, w tym Polska, które do niedawna były zaniedbane. Miasta te zauważyły w rewitalizacji szansę zaistnienia czy pokazania swojej kultury i dziedzictwa [Ziobrowski, Matuszko 2000]. Widać tutaj, jak istotny staje się element wyróżniający te miasta. Na pewno elementem tym jest detal urbanistyczny. Coraz częściej architekci i urbaniści, poszukując środków wyrazu przestrzennego, sięgają po szersze zestawienia z innymi elementami kompozycji urbanistycznej poprzez wykorzystanie światła, wody, zieleni oraz obiektów historycznych i współczesnych.

– Światło. Nie można wyobrazić sobie formy przestrzennej bez pokazania jej co najmniej w dwóch odsłonach: dziennej i nocnej. Poprzez grę światłem podkreślamy charakterystyczne cechy iluminowanego obiektu. Tradycyjnie i najczęściej stosuje się oświetlanie otoczenia. Kluczowa staje się oprawa świetlna dobierana do charakteru przestrzeni (ryc. 1). Może ona podkreślać cechy wnętrza, jego smukłość czy osiowość. Zastosowanie proporcji opraw w stosunku do oświetlanej przestrzeni pozwala na nadanie miejscu cech indywidualnych. Jednocześnie stosowanie różnych opraw świetlnych, nowoczesnych, z ostrą punktową smugą światła żarnika oraz historyzujących lamp w bliskim sąsiedztwie powinno być poprzedzone gruntowną analizą. Zestawienia z innymi elementami mogą tworzyć zespół elementów powtarzalnych w różnych zastosowaniach. Obecnie światło

Ryc. 1. Kielce – elementy świetlne w formie kubików oraz stylowych latarni
(fot. Dariusz Gawel)

zaczyna być postrzegane również jako tworzywo rzeźb świetlnych czy pomników. Nie ulega wątpliwości, iż w obecnych skomercjalizowanych czasach światło odgrywa pierwszoplanową rolę w kompozycji elementów reklam.

Światło daje nie tylko poczucie bezpieczeństwa i chęć do życia, coraz częściej jest elementem kreowania przestrzeni, jej wzbogacania i ożywiania.

– Woda jako element kompozycji urbanistycznej stosowana była od dawien dawna. Chętnie wykorzystuje się jej charakterystyczne cechy, jak bezbarwność, przybieranie kształtu naczynia, w którym się znajduje, zdolność do akumulacji i oddawania ciepła czy wydawanie dźwięków w postaci szumu podczas przepływu. Jej cechą jest zmienność, można powiedzieć mobilność, przejawiająca się w spływaniu po różnych płaszczyznach, fakturach, materiałach i bryłach. Znalazła ona zastosowanie niedawno i jest chętnie wykorzystywana przez projektantów. Wodotryski niewymagające obudowywania w formy obce projektowanej przestrzeni stają się nie tylko składowym elementem kompozycji, ale również komponentem przyjaznego środowiska przyrodniczego, np. poprzez wytwarzanie mikroklimatu w czasie uciążliwych upałów (ryc. 2).

Ryc. 2. Kielce – wodotryski wkomponowane w posadzkę placu
(fot. Dariusz Gawel)

– Relikty archeologiczne i ruiny historyczne są elementami dziedzictwa kulturowego, co wymaga szczególnego podejścia z uwzględnieniem odpowiedniego poziomu kultury urbanistycznej wnętrza, prawdy historycznej i wytycznych konserwatorskich. Jednocześnie ich cecha, jaką niewątpliwie jest autentyczność dziejowa, wymaga, aby nie stanowiły tylko obiektów o walorach reprezentacyjnych i symbolicznych. Dążenie do ożywienia tych miejsc wymusza przywrócenie tym obiektom (stare studnie, zegary słoneczne, zabytki techniki, obeliski itp.) ich dawnych cech użytkowych (ryc. 3).

– Współczesne obiekty kubaturowe to m.in.: budki telefoniczne, szalety miejskie, wiaty przystankowe, murki i ogrodzenia, kosze na śmieci, kubiki, postumenty z rzeźbami, zadaszka czy słupy reklamowe. Ze względu na powszechność ich stosowania należy zwrócić uwagę na umiejętny, selektywny dobór oraz walory estetyczne. Należy pamiętać

Ryc. 3. Kielce – umiejętne wkomponowanie rekonstrukcji obrysu murów historycznych ratusza w posadzkę placu
(fot. Dariusz Gawel)

o właściwym ich zestawieniu z elementami kompozycji przestrzennej w obrębie ulicy, placu czy skweru. Kolejną istotną kwestią staje się skomponowanie detalu z odpowiednio dobranego materiału. Nadal chętnie stosuje się materiały naturalne. Walory estetyczne przestrzeni miejskiej wymuszają stosowanie materiałów najwyższej jakości i nowoczesnych technologii, które coraz częściej stają się wyznacznikiem wielkomiejskości [Pluta 2010].

– Zieleń w odniesieniu do środowiska antropogenicznego sama w sobie jest niedoścignionym elementem kompozycyjnym, łączenie różnych jej gatunków z innymi elementami kubaturowymi pozwala na tworzenie obiektów wyróżniających się naturalnymi środkami wyrazu. Cieszyć może fakt, iż coraz większą wagę przywiązujemy do tworzenia estetyki architektury krajobrazowej, której najistotniejszym składnikiem pozostają tereny zieleni. W analizowanych miastach najczęściej mamy do czynienia z zielenią niską, łatwą do zestawienia kompozycyjnego. Rzadko spotyka się pojedyncze wysokie drzewa. Chętnie zestawia się kompozycje kwiatowe rabat i klombów z bylin. Sztuka kształtowania architektury krajobrazu w odniesieniu do miejsc publicznych nie jest łatwa i rzadko sprowadza się wyłącznie do kompozycji zieleni. Zmiana warunków i trybu współczesnego życia ludności w miastach wpływa na kreowanie znacznych terenów zieleni. Coraz częściej jednak zieleń zostaje wyparta przez zabudowę oraz postępującą degradację drzewostanu, związaną z zanieczyszczeniem środowiska oraz chorobami i szkodnikami drzew, dotąd niewystępującymi w naszych strefach klimatycznych.

Z przeprowadzonych obserwacji i badań wynika, iż współczesne wyposażenie danego terenu w detal urbanistyczny ogranicza się do oświetlenia, reklam, barierek, ogrodzeń, słupków, ograniczających przestrzeń.

Obserwowany chaos przestrzenny, spowodowany lokalizacją i agresywnością reklam, wymaga uporządkowania i określenia jasnej koncepcji zagospodarowania. Chaos może powodować obniżenie poziomu odbioru estetycznego miejsca. W przypadku miast historycznych reklamy i szyldy mocuje się na elementach wspornikowych wychodzących

prostopadle z fasad budynków [Gruszecka 2004]. Bardzo często przyjmuje się, iż przestrzeń reklamowa powinna być ograniczona do wysokości pierwszej kondygnacji budynku, tak by nie przesłaniać obiektów architektonicznych.

Nie można zapomnieć o wydzieleniu z przestrzeni publicznych stref wypoczynku, w praktyce najczęściej ograniczającym się do ustawienia siedzisk i ławek, z elementami o indywidualnych cechach, proporcjach czy barwie. W przypadku rewitalizacji osiedli wypełnienie wnętrza mieszkaniowych nie powinno być ograniczone do anonimowego detalu, gdyż przeczy to sensowi proponowanych działań. Należy również zwrócić uwagę na dbałość

Ryc. 4. Radom – kompozycja zieleni wnętrza mieszkalnego, z ławkami, piaskownicą i rzeźbą, w obrębie Miasta Kazimierzowskiego
(fot. Dariusz Gawel)

o cechy techniczne detalu, jak odporność na zniszczenia, masywność i trwałość. Niejednokrotnie nie mamy wpływu na istniejącą zabudowę architektoniczną, ale możemy w odpowiedni sposób wzbogacić wokół niej przestrzeń i walory.

Zagospodarowanie przestrzeni publicznej nie jest procesem łatwym. Opiera się na współpracy specjalistów z różnych branż, by w efekcie otrzymać atrakcyjny, przystosowany do skali i potrzeb człowieka teren. Musimy pamiętać, iż zgodnie z przytoczoną definicją rewitalizacji człowiek pozostaje uczestnikiem działań i dla niego przekształcamy przestrzeń.

6. Wnioski

Z uwagi na szczególny charakter terenów miast należy pamiętać, iż:

1. Detal urbanistyczny jest podstawowym elementem kształtowania i organizacji przestrzeni publicznej, nadającym jej określone cechy indywidualne.

2. Jakość przestrzeni publicznej w procesie rewitalizacji wymaga stosowania odpowiedniego detalu urbanistycznego, determinującego wartość miejsca w strukturze miasta.

3. Uzupełnienie w procesie rewitalizacji przestrzeni publicznej detalem urbanistycznym przysparza jej wartości społecznych i estetycznych.

4. Różnorodność elementów kompozycyjnych, jak światło, woda, zieleń czy relikty archeologiczne, stosowanych do stworzenia detalu przy użyciu odpowiednich materiałów może zwiększyć akceptację społeczną przekształcanych miejsc.

Literatura

1. Barek R., 2008, *Architektura środowiska mieszkaniowego tworzonego z udziałem środków publicznych*, Rozprawy nr 424, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań.
2. Gruszecka K., 2004, *Rewitalizacja starych miast województwa zielonogórskiego. Ilustracje*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
3. Pluta K., 2008, *Kompozycja nowych i rewitalizowanych przestrzeni publicznych w miastach europejskich*. Czasopismo Techniczne, Seria Architektura 4-A/2008 z. 9, rok 105, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
4. Pluta K., 2010, *Materiały budowlane we współczesnych przestrzeniach publicznych*. Czasopismo Techniczne, Seria Architektura 8-A/2010 z. 18, rok 10, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
5. Skalski K., 1996, *O budowie systemu rewitalizacji dawnych dzielnic miejskich*. Krakowski Instytut Wydawniczy, Kraków.
6. *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane*. Dz. U. 1994 nr 89 poz. 414 z późniejszymi zmianami.
7. *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* Dz. U. 2003 nr 80 poz. 717 z późniejszymi zmianami.
8. Wejchert K., 1984, *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Arkady, Warszawa.
9. Zaniewska H., Kowalewski A., Thiel M., Berek R., 2008, *Zrównoważony rozwój osiedli i zespołów mieszkaniowych w strukturze miasta – kryteria i poziomy odpowiedzialności*. Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
10. Ziobrowski Z., Matuszko A. (red.), 2000, *Odnowa miast*, IGPIK, Kraków.
11. Zuziak Z. K., 1998, *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Politechnika Krakowska, Kraków.

SITE DETAIL IN REVITALIZATION PUBLIC SPACES OF POLISH CITIES

Abstract. The revitalization process took many Polish cities. Revitalization of a spatial changed the face of many historical centers, housing estates and industrial areas. Come to life and transform into squares, streets, parks, housing complexes and local built spaces. The elements which organise a urban composition is called the site detail. One of the key elements of the transformation of public space has become the site detail. Composition of site detail relate in city to the key locations As a complementary space has become a major component of its composition. Skilful selection and combination of detail shows the level of urban public space in shaping the site environment of the city. Conclusions emphasizes the importance of urban detail components for urban space.

Key words: revitalization, site detail, public space.

Dr inż. arch. Dariusz Gawel
Politechnika Świętokrzyska
Kielce